

Dostoyevski'nin Eserlerinde Türklere ve İslâma Bakış

A View to Turks and Muslims in the Works of Dostoyevsky

Selahattin ÇİTÇİ*

Özet

Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da başlayan milliyetçilik akımları zamanla Slav halkları arasında da etkili olur. Slavlar arasında dil ve kültür birliği olarak başlayan Panslavizm, 1848 İhtilali ve Kırım Savaşı'nın etkisiyle siyasî bir birliğe döner. Panslavizm, 1860'lardan sonra Rus aydınları arasında hızla yayılır. Pogodin, Katkov, Khamyakov ve Danilevskiy Panslavizmi savunup Rus halkını ve Çarı Türklere karşı kışkırtırken Tolstoy ve Granovskiy de Panslavizmi eleştiren yazılar yazarlar. Hayatı boyunca Hristiyan teolojisini sorgulayan ve Çara isyan ettiği için Sibirya'ya sürülen Dostoyevski, hayatının son yıllarında halkçı, çar taraftarı ve Ortodoks olarak karşımıza çıkar. *Ölü Bir Evden Hatıralar*, *Karamazov Kardeşler* ve *Bir Yazarın Günlüğü* adlı eserlerinde Türklere ve Müslümanlara olumsuz bir bakışı vardır. Devrin sosyal ve politik olayları Dostoyevski'nin bazı hadiseler karşısında objektif kalmasını engellemiştir. Dostoyevski, insan tabiatını anlatmada ne kadar realistse, devrin sosyal ve politik olaylarını değerlendiren de o kadar romantiktir.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, Türk, İslam, İstanbul, Panslavizm

Abstract

Nationalism movements that began in Europe after the French Revolution gradually became effective among the Slavic nations. Panslavism that started as linguistic and cultural unity among the Slavs turns into a political unity with the effect of 1848 Revolution and Crimean War. After 1860s Panslavism spreaded quickly among the Russian intellectuals. Tolstoy and Granovsky in their writings criticised Panslavism as apposed to Pogodin, Katkov, Khamyakov and Danilevsky who defended Panslavism and provoked Tsar against Turks. Dostoyevsky who questioned Christian theology throughout his life and was exiled Siberia because of rebelling Tsar, becomes populist, Tsarist and Orthodox at the end of his life. He has negative point of views towards Turkish people and Muslims in his works called "Memoirs From The House of The Dead", "The Brothers Karamazov" and "A Writer's Diary". Social and political events of the era prevented him to remain objective on the current events of the era. The more Dostoyevsky is a realist writer in narrating human nature the more romantic writer he is in evaluating social and political affairs of the era.

Key Words: Dostoyevsky, Turk, Islam, Istanbul, Panslavism

1.Panslavizm, Hersek ve Bulgaristan Ayaklanmaları

1789 Fransız İhtilali'yle başlayan milliyetçilik hareketleri, Slav halkları üzerinde de etkili olur.¹ Rusya dışındaki özellikle Doğu Avrupa'daki Slav halkları arasında bir dil ve kültür hareketi olarak başlayan Panslavizm², Avusturya'daki 1848 İhtilali ve Kırım Savaşı'nın etkisiyle siyasî bir hareket olmaya ve Avrupa Slavları ile Rusya arasında bir Slav birliği kurulmasına neden olur.³ Kırım Savaşı'nda bütün Avrupa'nın, Rusya'ya karşı birleşmesi ve savaşın sonunda Rusya'nın ağır bir yenilgi alması Panslavizm hareketini hızlandırır. Zamanla Rusya'da, Avrupa aleyhtarlığı ve Türk düşmanlığı moda haline gelir. 1870'lerden itibaren Rusya, Balkanlardaki Slav halklarını korumak ve onları Osmanlı idaresine karşı ayaklandırıp özgürleştirmek için harekete geçer. I. Petro'dan beri açık ve sıcak denizlere

* Dr., Ukrayna Harkov G. S. Skovoroda Milli Pedagoji Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü

¹ Slav halkları, Doğu Slavları (Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar), Batı Slavları (Polonyalılar, Çekler, Slovaklar, Doğu Almanya Slavları) ve Güney Slavları (Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonyalılar) olmak üzere üçe ayrılır.

² Panslavizm, önce Alman dilci, tarihçi ve mütefekkirlerin hazırladıkları çalışmalarla meydana gelmiştir. "Panslavizm" sözü ise ilk defa 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Herkel, edebî, ilmi "Panslavizm"le bütün Slav kavimlerinin kültürel alanda karşılıklı alış verişini, siyasal alanda ise bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmelerini hedefliyordu. Bu suretle siyasî bir "Slav birliği" yaratmak fikri ilk defa bir Slovak, yani Slavların batı kısmına ait ve Katolik mezhebine mensup, Avusturya tebaasından biri tarafından şekillendirilmiş oldu. Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XI, S 2, 3, 4, Haziran – Eylül - Aralık 1953, s.242-246.

³ Fahri Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.489-500.

inmenin hayalini kuran Rusya'nın⁴ asıl hedefi, Balkanlardaki Slav halkları siyasî, askerî, ekonomik olarak destekleyip Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak müstakil devletler kurmalarını temin etmek, Kudüs üzerinde Ortodokslara imtiyazlar verilmesini sağlamak, Boğazların kontrolünü ele geçirmek ve Türkleri Avrupa'dan çıkarıp İstanbul'a yerleşmektir.⁵ Panslavizmin en önemli teorisyenlerinden biri olan Moskova Üniversitesi tarih profesörü Mikhail Petrovich Pogodin de Osmanlı ve Habsburg İmparatorluklarının yıkılıp Rusya'nın himayesinde merkezi İstanbul olan bir Slav devleti kurulması gerektiğini savunur. Bu düşüncelerle gelişen Panslavizm, önce Hersek (1875) ve Bulgaristan (1876) ayaklanmaları daha sonra da Sırbistan ve Karadağ isyanlarıyla bütün Balkanlara yayılır. Ayaklanmaların Osmanlı Devleti tarafından bastırılması, Rus ve Avrupa basınında katliam olarak nitelendirilir. Rus basınında çıkan dezenformasyon dolu haberler ve Panslavist heyecanı tetikleyen makaleler Rusya'da Türklere karşı çok geniş bir kamuoyu oluşturur. Nisan 1877'de kamuoyu, Rus Çarı II. Aleksandır'ı Türklere karşı savaş ilan etmek zorunda bırakır.⁶ Tarihe 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) olarak geçen bu savaş, Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda pek çok toprak kaybetmesine sebep olur.⁷

Panslavizm, ilk defa ve ciddi olarak 1875'te Hersek'teki Slav halkları arasında etkili olur. Osmanlı merkezi yönetiminin zayıflaması ve toprak ağalarının suiistimalleri neticesinde⁸ vergi vermek istemeyen Slav köylüler önce toprak sahibi olan Müslümanlarla çarpışır ve çeşitli bölgelerde isyanlar çıkarırlar.⁹ Slav İttihat Cemiyetleri tarafından himaye edilen bazı eşkıyanın, dağlara çıkıp haydutluk yapması ve Müslüman ahaliyi zulüm ve işkencelere maruz bırakması üzerine Osmanlı Devleti çıkan ayaklanmaları bastırır. İsyancıların Avusturya ve Rusya'nın himayesine sığınıp¹⁰ Hristiyan oldukları için Osmanlı Devleti'nin zulmüne maruz kaldıklarını söylemeleri Bosna-Hersek ayaklanmalarını artık bir iç mesele olmaktan çıkarıp bir Avrupa meselesi haline getirir. Hersek ayaklanmasında, daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan bazı halklara imtiyazlar verilmesinin ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının yanı sıra Sırbistan, Karadağ ve Rusya'nın da etkisi olmuş, ilgili devletler isyancıları desteklemiş ve silahlandırmışlardır.

Bulgar ayaklanmasında (1876) da Rusya'nın ve Panslavist hareketlerin etkisi vardır. 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Rusya, Bulgar gençlerini Moskova, Petersburg ve Odessa gibi şehirlere götürüp Panslavist düşüncelerle yetiştirdikten sonra onları Slav cemiyetlerine kaydediyor ve Bulgaristan'da devlet adamı ve öğretmen olarak kullanıyordu. Bulgar halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtan bu insanları ayaklanmalarda militan, savaşlar sırasında da casus olarak görmek mümkündü. Avrupa devletlerinin dikkatini çekip Bulgar bağımsızlığını elde etmek için teşebbüs edilen Bulgaristan ayaklanması da Rusya'nın tesiriyle Slav İttihat cemiyetleri ve Bulgar komiteleri tarafından başlatılmıştır. Bulgaristan ayaklanmasının hazırlanmasında Filibe'deki Rus Konsolosu Nayden Gerov ve İstanbul'daki Rus elçisi Panslavist İgnatiyev'in büyük rolü vardır.¹¹ Ayaklanma kısa sürede bastırılmasına karşın sonuçları uzun süre Avrupa ve Rus kamuoyunu meşgul etmiştir. Yaklaşık 3000 Bulgar'ın ve 500 Türk'ün öldüğü bu isyanlar sırasında batılı bazı kaynakların, ölen Bulgarların sayısını yüksek göstermeleri ve Bulgarların Hristiyan oldukları için öldürüldüklerini iddia etmeleri art niyetli bir yaklaşımdır.

⁴Rusya'nın "açık ve sıcak denizlere inmesini" ilk defa Rus dış politikasının temel amacı haline getiren I.Petro'dur. Rusya'nın batılılışmasının öncüsü olan I. Petro, Osmanlı Devleti içindeki Ortodoks Rumlar ve Slav halklarla ilgilenerek Panortodoks bir politikayı hayata geçirir. I. Petro'dan sonra Rusya'nın "denizlere açılması" ve Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi politikasının en önemli takipçisi II. Katerina'dır. II. Katerina, 1768 yılında Türkiye'ye karşı açtığı savaşla Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden koparmakla kalmamış, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)'na koydurduğu iki madde ile de resmen Ortodoksların hamiliği iddiasında bulunmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki politik baskısı ve hareket tarzı, II. Katerina'dan sonra da Rus devlet adamlarının temel dayanak noktası olmuştur. 19. Yüzyıldaki bütün Türk-Rus çatışmalarının temeli, Rusya'nın sıcak denizlere inme hevesi ve yayılmacı politikasından kaynaklanır. Mithat Aydın, 19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya, <http://www.egitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale/>

⁵ Edward Hallett Carr, **Dostoyevski**, (çev.: Ayhan Gerçekler), İletişim Yay., 5.Baskı, İstanbul 2002, s.260.

⁶ Edward Hallett Carr, age., s.260.

⁷ Doğu'da Erzurum ve Kars illeri Rus işgaline uğrarken batıda da Rus orduları Edirne'yi geçip İstanbul'da Ayestefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlerler.

⁸ Mithat Aydın, **Balkanlar'da İsyân: Osmanlı-İngiliz rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yay., 1. Baskı, İstanbul Eylül 2005, s.43.

⁹ Em. General Halil Sedes, **1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar**, Çituri Biraderler Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1946, s.78-83.

¹⁰ 16 Haziran 1873'te 24 kadar Bosnalı, Osmanlı Devleti'nden zulüm ve işkence gördüklerini iddia ederek Avusturya'nın Hırvatistan kıtasına sığındılar. Osmanlı'dan kaçan bu asileri Avusturya Hariciye nazırı hususi bir merasimle kabul eder, dileklerinin yerine getirileceğini temin eder, hatta taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda İstanbul'daki sefirlerini geri çağıracağını ve teb'asının muhafazası için Draç'a harp gemileri göndereceğini bildirerek Babiâli'yi sıkıştırır. Em. General Halil Sedes, age., s.54-55.

¹¹ Mithat AYDIN, age., s.148.

Bulgar ayaklanmasının bastırılmasını müteakip Rusya'da Panslavist heyecan yükselir, gazetelerde Türkler aleyhinde pek çok yazılar çıkar. Bütün bu hareketlerin neticesinde Rusya'dan silah ve para yardımı alan Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açarlar. Rusya'da Türklere karşı savaşmak için Slav Yardım Cemiyetlerinin organizasyonu ile gönüllü askerler için kayıt merkezleri kurulur.¹² Panslavist Katkov'un çıkardığı Moskova Gazetesi'nin (московская газета) propagandalarıyla Sırp konerler, toplantılar ve ziyafetler tertip edilir, bağışlar toplanır, kiliselerde papazlar halkı "Slav kardeşlerine" yardıma teşvik için vaazlar verirler.¹³ Rusya, Türkistan'da (Taşkent) birçok askerî zaferler kazanmış General Çernyayev'i Sırp kuvvetlerinin başkumandanlığına getirir ve pek çok üst düzey Rus subaylarını da Balkanlara gönderir.¹⁴

2.Panslavizm ve Dostoyevski

Rus tarihi açısından 19. asır; kültür, sanat ve edebiyat hareketlerinin gelişmesine paralel olarak¹⁵ modernleşme ve batılılaşma idealinin yerini Panslavizme bıraktığı bir yüzyıldır. Yayımcı Katkov, şair Aleksey Khamyakov, Danilevski ve Dostoyevski gibi pek çok Rus aydını ve yazarı Panslavizmin tesiriyle Türk düşmanlığı yaparken sadece Tolstoy, Turganyev ve Granovskiy kendilerini bu cereyana kaptırmazlar. Dostoyevski'yi çağdaşları Turganyev ve Tolstoy'dan ayıran en önemli özellik Slav milliyetçiliği ve Hristiyanlık sevgisidir. Pek çok batılı araştırmacı tarafından Dostoyevski, Slav ruhunu en iyi betimleyen yazar olarak görülür.¹⁶ Turganyev, liberal batıcı ve Avrupa hayranı bir yazar olarak karşımıza çıkar ve o yıllarda Rusya'da başlayan Panslavizm hareketine katılmadığı için milliyetçi Rus aydınları tarafından eleştirilir. Tolstoy ise Türklere ve Müslümanlara özellikle de İslamiyet'e olan ilgisiyle dikkati çeker.¹⁷ *Anna Karenina*'da Karadağ ve Sırbistan'a giden Rus gönüllülerini sadece "serseri güruhu" olarak tavsif etmekle kalmaz, Slav meselesinin belirli menfaatler peşinde koşan mahdud mahfiller tarafından yaratıldığını ve Rus gazetelerinde çıkan yazıların da mübalağalı olduğunu söyler.¹⁸

Dostoyevski, 1870'lerden sonra Rus basınında Rus nasyonalizminin ve Türk düşmanlığının en kuvvetli savunucusudur. Dostoyevski'nin milliyetçiliğinde ve Türk düşmanlığında ailesinin, beslediği sosyokültürel ortamın ve devrin siyasî şartlarının büyük etkisi vardır. Dostoyevski'nin büyük dedelerinden Stephan Dostoyevski Türk hapishanelerinde bir müddet kaldıktan sonra 1624 yılında hapishaneden kaçmıştır. Yazarın babası Mihail Andreyeviç Dostoyevski ise askerî doktordur ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılarak yaralıları tedavi etmiştir.¹⁹ Dostoyevski'nin Petersburg'taki Askerî Mühendislik Okulu'nda okuması -ki bu okul genellikle milliyetçi Rus aydınları yetiştirmekteydi- ve kuvvetli bir Rus milliyetçisi ve Türk düşmanı olan Puşkin hayranlığı da onun Panslavist yanını besleyen

¹² Savaşta yaralanan Sırlara yardım etmek maksadıyla kadınlar da hemşire ve hastabakıcı olarak Rusya'dan Sırbistan'a gönüllü olarak giderler. Dostoyevski, günlüklerinde kendisinden ders alan soylu ve zengin aileye mensup bir genç kızın eğitimini yarıda bırakarak Sırbistan'a gittiğinden bahseder. Fyodor Mihayloviç Dostoyevsky, **Bir Yazarın Günlüğü-I**, Kayhan Yükseler (çev.), YKY, 1. Baskı, C I, İstanbul, Nisan 2005, s.414-417.

¹³ "Moskova Slav Komitesi, Sırp Kilisesinde düzenlenen ayinde çok sayıda kalabalığın huzurunda, ayaklanan Sırp soydaşlarına yardım için tüm Rusya'ya kesin bir dille çağrıda bulundu. Sırp ve Karadağ ordularının zaferi için dualar okundu. Petersburg gazetelerinde okurları bilgilendirmek amacıyla şehit olanların listesi yayınlanmaya başladı." F. M. Dostoyevsky, **Bir Yazarın Günlüğü-I**, s.414.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, agm., s.268-270.

¹⁵ Edebiyatta Tolstoy, Dostoyevski ve Turganyev, müzikte Çaykovski, Glinka, Mussorgsky, Rimski Korsakov, resimde ise Repin ve Ayvazovski dönemin en önemli isimleridir. Lionel Kochan & John Keep, **The Making of Modern Russia**, Penguin Books, Third Edition, England 1997, s.157.

¹⁶ Pyotr A. Kropotkin, (çev.: Sunja Altınel) "Dostoyevski", **Dostoyevski Hayatı, Eserleri Üzerine Makaleler ve Aforizmalar**, (hzl.:Orhan Düz), Kaknüs yay., 1. Basım, İstanbul Aralık 2001, s.281.

¹⁷ Tolstoy, Kafkasya'da askerî okulda okurken, buradaki Müslüman halkların yaşamından çok etkilenir. 1852'de yazdığı *Hacı Murat* ve daha sonra yazdığı *Tatarlar* romanında Kafkasya'daki halkların yaşamını anlatır. 1854 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam eden Kırım Savaşı'na katılır ve Türkleri yakından tanıma fırsatı bulur. *Anna Karenina*'da Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne açtığı Kırım Savaşı'nı eleştirdiği için Türk dostu olarak görülür. İslâmiyet'e ilgi duyan hatta Müslüman olduğu söylenen Tolstoy, Abdullah El-Sühreverdî'nin Hindistan'da basılmış *Hz. Muhammed'in Hadisleri* adlı eserini okumuş ve bu kitaptan derlediği bazı hadisleri önce "Muhammed'in Kuran'a Girmemiş Hadisleri" adıyla 1908 yılında Rusya'nın Posrednik yayınevinde bastırmış, daha sonra kitabın ismi, metodolojik yanlışlıktan dolayı *Hz. Muhammed* olarak değiştirilmiştir. Tolstoy, **Hz. Muhammed**, Karakutu Yay., (Azerice çev.: Telman Hurşidoğlu Aliyev & Vakıf Tehmezoğlu Halilov) (Türkçe çev.: Arif Arslan), 5. Baskı, İstanbul 2005, s.18-21.

¹⁸ Tolstoy, Slavcılık peşinde koşanların ekserisinin hayatta muvaffak olamayanlar, ordusu olmayan başkumandanlar, nezareti olmayan nazırlar, mecmuası olmayan yazarlar, hiç taraftarı olmayan parti liderleri, mağdurlar, küskünler ve başıbozuklar olduğunu söyler. *Anna Karenina*'nın baş kahramanı Vronskiy de içtimai mevkii sarsılıp hayattaki bütün fonksiyonunu kaybettikten sonra gönüllü olarak Sırbistan'a gitmeye karar verir. Akdes Nimet Kurat, agm., s.268-270.

¹⁹ Mihail Dostoyevski, 1812 seferinde yaralıları tedavi eder ve daha sonra binbaşı olarak orduya katılır. Henri Troyat, **Dostoyevski**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004, s.14-15.

kaynaklardır.²⁰ Zira milliyetçi Panslavist bir şair olan Aleksandır Sergiyeviç Puşkin, sadece Rus milliyetçiliğinin uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış aynı zamanda Balkanlarda Slav ırkından bir Bulgar milleti olduğunu ve Bulgarların Türklerin elinden kurtarılması için Avrupa'nın ve Rusya'nın Bulgarlar lehinde müdahalede bulunması gerektiğini söylemiştir.²¹

Bütün bu tesirlere rağmen Dostoyevski'nin Avrupa'ya gitmeden önce yazdığı eserlerinde, milliyetçi ve dinî duyguların çok fazla yer almadığı görülür. Milliyetçilik duygusu önce Avrupa'da uyanmaya başlar. Yurt dışında ekonomik sıkıntılarla boğuşmak zorunda kaldığı yıllar, her sıkıştığı anda ona kendi vatandaşlarının yardım etmesi, Avrupalıların kötü muameleleri ve Rusça kitap, dergi ve gazetelere duyduğu özlem yazarın Rus halkını yeniden keşfetmesinde ve Panslavizme yönelmesinde etkili olur.²² Dostoyevski'nin Türk düşmanlığını besleyen kaynaklardan biri, belki de en önemlisi devrin sosyal ve siyasî durumudur. Daha önce Çara karşı olduğu için Sibirya'ya sürülen ve hayatı boyunca Hristiyanlık teolojisini sorgulayan Dostoyevski'nin, 1870'lerden sonra Çar tahtı, ateşli bir Panslavist ve Ortodoks inancının müdafii olarak karşımıza çıkması devrin konjonktürel ortamıyla ilgilidir. Zira 1870'ler, temelleri daha önce atılan Panslavist hareketin gelişmeye başladığı yıllardır. Rusya'da gelişen ve zamanla tüm Balkanlar, Avrasya, Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılan Panslavist hareketler Dostoyevski'nin Slavcılığını da besleyen önemli bir etkidir.

3. Dostoyevski'nin Eserlerinde Türkler ve Müslümanlar

Türk ve İslam karşıtlığı Dostoyevski'nin “*Ölü Bir Evden Hatıralar*” (записки из мертвого дома) romanında, hayatının son yıllarında kaleme aldığı “*Karamazov Kardeşler*”²³de (братья Карамазовы) ve 1873-1881 yılları arasındaki günlüklerinin toplandığı *Bir Yazarın Günlüğü* (дневник писателя) adlı eserlerinde karşımıza çıkar. Dostoyevski²⁴, otobiyografik bir özellik taşıyan “*Ölü Bir Evden Hatıralar*”da (1862) Sibirya'daki hapisyanede karşılaştığı bir Tatar'dan bahseder. Gazin adındaki bu Tatar, romanda korkunç bir bebek katili olarak tanıtılır. Zevk için çocukları öldüren Gazin, cezaevinin en güçlü mahkumu olmasının yanı sıra herkesin kendisinden çekindiği iğrenç ve tiksindirici bir adamdır.

“Ayrıca, onun bir zamanlar sırf eğlence olsun diye, küçük çocukları kesmekten hoşlandığını da söylüyorlardı: Küçük çocuğu uygun bir yere götürüyormuş, önce korkutuyormuş çocukcağızı, işkence ediyormuş, zavallı yavrucağızı korkutmanın, dehşete düşürmenin yeterince tadını çıkardıktan sonra yavaş yavaş, hiç acele etmeden, büyük haz duyarak kesiyormuş onu.”²⁵

Eleştirmenler tarafından Dostoyevski'nin hayatının en son ve en büyük eseri olarak gösterilen *Karamazov Kardeşler*, dönemin moda akımlarından Tanrı'nın varlığının ve Hristiyan teolojisinin tartışıldığı ve Panslavizmin kuvvetli bir şekilde işlendiği bir romandır. Romanda; inançtan yoksun Batı Avrupa, ateşli, coşkulu, içki düşkünü, düzenden uzak Rusya ve din adamlarının yola getirdiği Rusya üçlüsü İvan, Dimitri ve Alyoşa adlı üç kardeş tarafından temsil edilir.²⁶ Roman, 19. Yüzyıldaki Rus halkını ve Rus toplumunun meselelerini konu almasına rağmen eserde, 19. Yüzyılda Rus toplumunu yakından etkileyen Osmanlı-Rus savaşlarının tesirleri hemen göze çarpar.

²⁰ Fyodor Dostoyevski kardeşi Mişel'le birlikte Çermak okuluna giderken Puşkin'den ve Jukovski'den şiirler ezberlerler ve hafta sonları eve geldiklerinde annelerine okurlar. Puşkin'in Antes baronu tarafından düelloda öldürülmesinden bir ay sonra Dostoyevski'nin annesi Mari Fedorovna ölür. Dostoyevski ağabeyine birkaç kez öz annesinin yasını tutmuş olmasaydı, babasından Puşkin için yas elbisesi giymek üzere izin isteyeceğini ve Puşkin'in yasını tutmak istediğini söylemiştir. Henri Troyat, age., s.35; Edward Hallett Carr, age., s.18.

²¹ Halil Yaver, *Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1938, s.7.

²² Dostoyevski, Avrupa'da her zaman Rus havasının ve halkının eksikliğini duyar. Hatta yurt dışındaki hayatın Sibirya'daki sürgünden daha kötü olduğunu söyler. Edward Hallett Carr, age., s.179.

²³ Acar Burak Bengi, *Karamazov Kardeşler* romanının Türkiye'de pek çok yayınevi tarafından basıldığını fakat bunların birçoğunun sansürlü ve yanlış tercümelemler olduğunu söyler. Dostoyevski'nin eserlerindeki Türkler ve İslamiyet'le ilgili bölümler bazen mütercimleri bazen de yayınevleri tarafından sansüre uğratılmıştır. Acar Burak Bengi, Türkçe Güvenilmemesi Gereken Bir Dildir, 01.12.2005, www.medyatava.net

²⁴ Eser, karısını öldürmekten on yıl kürek mahkûmiyetine çarptırılan Aleksandır Petroviç Garyançikov'un Sibirya hapisanelerindeki gözlemlerinden ve hatıralarından ibarettir. “*Ölü Bir Evden Hatıralar*”, yazarın ilk başyapıtıdır ve Dostoyevski'nin Batı Sibirya'daki bir hapisyanede 1850-1854 yılları arasındaki hayatını anlatan otobiyografik bir romandır.

²⁵ Dostoyevski, *Ölü Bir Evden Hatıralar*, (çev.: Ergin Altay), İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2009, s.77.

²⁶ Pyotr A. Kropotkin, age., s.280.

Karamazov Kardeşler'in "Dedeler" bölümünde (1. Kitap 5. Bölüm) Doğu Ortodokslarında, Sina'da ve Aynaroz'da manastırlarda dedeler olmasına rağmen Rusya'daki manastırlarda dedelerin olmaması, ülkenin geçirdiği felaketlere, Tatar istilalarına, iç karışıklıklara ve İstanbul'un fethinden sonra Doğu'yla irtibatın kesilmesine bağlanır.²⁷ Dostoyevski, romanda pek çok kez İstanbul'u Ortodoksluğun merkezi olarak gösterir ve dünyanın en büyük patriğinin burada oturduğunu söyler.²⁸

"Tartışma" bölümünde (3. Kitap 7. Bölüm) Uzakdoğu'da sınırda askerlik yaparken Asyalılara esir düşen bir Rus askerinin hikâyesinden bahsedilir. Bu hikâye o günün gazetelerinde yayımlandığında Rus halkının dikkatini çekmiştir. Asyalılar, esir düşen Rus askere Hristiyanlığı bırakıp Müslüman olması için çeşitli işkenceler yaparlar hatta derisini yüzerler fakat bu asker yine de dininden dönmez, Hz. İsa'yı överek ve onun adını mırıldanarak can verir.²⁹ Aynı bölümde Hz. Muhammed'in dinine geçmenin büyük günah olduğu, fakat böyle yapıldığı zaman Müslümanların işkencesinden kurtulacağı söylenir.³⁰

"Baş Kaldırma" bölümünde (5. Kitap 4. Bölüm) İvan Fyodoroviç Moskova'da bir Bulgar'dan Türkler ve Çerkezler hakkında duyduklarını anlatır. Bulgaristan'da Slavların başkaldıracağından korkan Türkler ve Çerkezler her tarafı yakıp yıkar ve kadınların zorla ırzına geçerler. Çocukları öldürür, suçluları kulaklarından tahta perdelere çivileyip sabaha kadar öyle bırakır ve sabah da asarlar. Hamile kadınların karınlarına hançerle vurarak anne karnındaki çocukları öldürürler, memedeki çocukları annelerinin gözünün önünde havaya atıp alttan süngülerler, çocukları biraz eğlendirip güldürürler ve çocuğun en sevinçli olduğu anda tabancayla öldürürler.³¹ Gazetelerden ve kitaplardan okuduğu bu bilgileri kesip saklayan İvan Fyodoroviç, Rusların Çerkezlerden daha acımasız olduğunu gösteren gerçek olaylar da anlatır. Okumuş aydın bir ailenin 5 yaşındaki küçük kızlarını kırbaçlamaları ve bir Rus generalinin küçük bir çocuğu annesinin gözünün önünde köpeklerle parçalattığı sahne oldukça ilginçtir.³² İvan, Rusya'da kırbaçlama cezasının çok yaygın olduğunu, bunu Tatarlardan öğrendiklerini, fakat Tatarların sadece hayvanları kırbaçladığını kendilerinin ise insanları hatta çocukları bile kırbaçladıklarını söyler.

"Bilirsin bizde sopa, kırbaç çok geçerlidir, ulusal bir özelliğimiz olmuştur artık: İnsanları kulaklarından çivilemek anlamsız bir şeydir bizde, ne de olsa Avrupalı sayılırız, ama sopada, kırbaçta bizim olan bir şey vardır. Bırakamayız ikisini... Biz eskiden beri dövmekten zevk duyarız. Nekrasov'un bir şiiri vardır: Bir köylünün, atının gözlerine, 'tatlı bakışlı gözlerine' kırbaça nasıl vurduğunu anlatır. Bilmeyen var mı bu şiiri. Rusluk budur işte..." (s.269-270)

"Büyük Engizisyoncu" bölümünde (5. Kitap 5. Bölüm) dinî içerikli hikâye ve şiirlerin Tatar istilası zamanında Rusçaya çevrildiği belirtilir.³³ Aynı bölümde Timur ve Cengiz Han'ın dünyayı ele geçirmek için yeryüzünde bir kasırga gibi estiklerinden bahsedilir.³⁴

"Bozulma Kokusu" bölümünde (7. Kitap 1. Bölüm) rahip Yosif, Aynaroz'un eskiden beri tertemiz kaldığını ve Ortodoksluğun merkezi olduğunu söyler fakat diğer rahipler ona katılmazlar.

²⁷ Ortodoks inancındaki dedeler; manastırlarda ruhani bir hayat yaşayan, müritlerinin iradesini kendine bağlayan, zaman zaman olağanüstü harikalar gösteren, duası ve yardımıyla hastaları iyileştiren ve halk tarafından saygı duyulan bir insan olarak tarif edilir. Romadaki en önemli dede Zosima Dede'dir. Dostoyevski, Ergin Altay (çev.), *Karamazov Kardeşler*, İletişim Yay., 11. Baskı, İstanbul 2007, s.48-49. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, СОВРЕМЕННОЕ, 1981, ТОМ.1, Стр.32-33.

²⁸ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.49; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.34.

²⁹ Dostoyevski, romanda ismi verilmeyen bu Rus askerinin macerasını *Bir Yazarın Günlüğü*'nde daha ayrıntılı olarak verir. Türkistan 2. Avcı Taburunda üsteğmen olan Foma Danilov, 1875'te Margelan'da Kıpçaklara esir düşer, Müslüman olmadığı için Kıpçak Hanı tarafından çeşitli işkencelerle öldürülür, geride 27 yaşında bir karısı 6 yaşında bir kızı kalır. Zor durumda olan Foma Danilov'un ailesine Samara (Kuybişev) Valisi el uzatır ve aileye maaş bağlanır. Dostoyevski, Foma Danilov'un kahramanlığının, *Ruskiy Invalid*'de ve diğer gazetelerde haber olmasına rağmen Rus aydınları ve Rus kamuoyu tarafından çok ciddiye alınmadığını söyler. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.153; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.146; F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.651-652.

³⁰ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.157; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.151.

³¹ Rusçada "Изнасиловать (женщину)" zorla ırzına geçmek demektir. Romanın orijinalinde "насилуют женщин" ifadesi geçer ki bunu kadınlara zorla tecavüz ederlerdi diye tercüme etmek gerekir, halbuki Türkçe baskılarda bu ifade yer almaz. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.268; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.269-270. V. G. ŞÇERBININ, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, 4. Baskı, Moskova Yaşayan Dil, 2006. в. г. щ, большой русско-турецкий словарь, 4-е издание, москва живой язык 2006, 679Стр.

³² Dostoyevski'nin Türklerle ilgili söyledikleri bizzat gözleme dayanan bilgiler olmayıp sadece kulaktan dolma ve pek çoğu o günün gazetelerinde Panslavist heyecanlarla kaleme alınan söylentilerden ibarettir. Yazarın kendi toplumuyla ilgili sözleri ise içinde yaşadığı kültüre ait daha gerçekçi bilgilerdir. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.271-273.

³³ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.277; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.280.

³⁴ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.288; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, ТОМ.1, Стр.292.

Aynaroz'daki Ortodoks din adamlarının Türk boyunduruğu altında her şeylerini unuttuklarını hatta kiliselerinde çanlarının bile olmadığını söylerler.³⁵

Bir Yazarın Günlüğü (дневник писателя), Dostoyevski'nin dönemin sosyal, siyasî ve güncel meselelerine ışık tutan günlükleridir. Bu günlüklerde batılılaşma sorunu, Rus aydınının eleştirisi, Panslavizm, Şark meselesi, Türkler ve İslamiyet, din ve Hıristiyanlık, Yahudiler, kadın, edebiyat ve Avrupa gibi pek çok konu işlenir. Prens Meşerski'nin *Yurttaş*'ında yayımladığı makalelerin devamı mahiyetinde olan bu günlükler,³⁶ önce 1873'te *Grajdanın (Vatandaş)* dergisinde yayımlanmaya başlar, daha sonra 1876'dan itibaren yazarın çıkarmaya başladığı *Bir Yazarın Günlüğü* adlı dergide yayımlanır ve Dostoyevski'nin öleceği Şubat 1881'e kadar devam eder. Panslavcı heyecanın ve savaş taraftarı duyguların havası içinde kaleme alınan³⁷ *Bir Yazarın Günlüğü*'nde, Dostoyevski'nin aşırı derecede Türk ve İslam düşmanı olduğu ve Rus halkını Türkler aleyhine kışkırttığı görülür. Dostoyevski, Türkleri sevip onlara hak veren ve olaylara daha rasyonel ve hümanist bakan Rus aydınlarını amansızca eleştirir.³⁸ Onun eleştirisi oklarından Tolstoy ve Levin'in yanı sıra siyasal Panslavizmin ideologlarından biri olan Nikolay Yakovlevich Danilevsky de nasibini alır.³⁹ Danilevsky, Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları yıkıldıktan sonra Rusya'nın himayesinde başkenti İstanbul olan federatif bir Rus-Slav imparatorluğu kurulmasını teklif etmektedir.⁴⁰ Rusya'nın tek başına İstanbul'a hâkim olmasını pek ahlakî bulmayan Danilevsky, İstanbul'un geçici bir süre yine Türk egemenliğinde kalması gerektiğini söyler. Dostoyevski, Danilevsky'nin bu düşüncelerine karşı çıkar ve İstanbul'un yönetiminin mutlaka Rusya'ya ait olması gerektiğini savunur.

N. Y. Danilevsky, İstanbul'un zamanla bütün doğu halklarının ortak kenti olması gerektiği sonucuna varıyor. Bu topluluklar Ruslarla birlikte İstanbul'a eşit hak temeline dayanarak sahip olacaklarmış. Böyle bir yaklaşım bence şaşırtıcı. Ruslar ve Slavlar arasında nasıl bir eşitlik söz konusu olabilir? Aralarında eşitliği kim kılacak peki? Rusya'yı onlarla her bakımdan eşit tutamayacağımıza göre, İstanbul'a sahip olmaya nasıl olur da onlarla eşitlik temeline dayalı katılabilir?.. İstanbul bizim olmalıdır, evet, İstanbul Ruslar tarafından fethedilecektir, Türklerden bize sonsuza dek geçecektir. Kısacası, sadece bize ait olmalıdır, sahip olduktan sonra biz bu kente Slavları ve sonra kimi istiyorsak onları sokacağız, ayrıca geniş temeller üzerinde, ama bu kent Slavlarla beraber federatif bir sahiplenme olmayacaktır... İstanbul'a, Boğazlara ve körfezlere sadece Rusya sahip olacaktır. İstanbul'da bir ordu ve filo bulundurulacak, kaleler, tabyalar inşa edilecektir... Rusya İstanbul'u şimdi ele geçirecekse, bunun tek nedeni, kendisi için saptadığı bir amaç ve görev olmasıdır; Slavlardan başka kendisine çizdiği yolda Rusya için bir diğer yaşamsal ve geniş kapsamlı sorun, Doğu Sorunu'dur ve bu sorunun çözümü İstanbul'dan geçmektedir... Özetle İstanbul Slav birliğini engelleyen ve Slavların sağlıklı bir yaşama geçme sürecini durduran tüm Slav ve Doğu dünyasındaki sürtüşmelere dur diyecek bir işlevi yerine getirecektir. Bu durumda tek çıkış yolu Rusya'nın İstanbul'u sadece kendisi için, kendi hesabına ele geçirmesidir... İstanbul Doğu'nun merkezidir, aynı zamanda da dinsel merkezidir ve başında Rusya vardır. Rusya'ya özellikle gereklidir, hatta faydalıdır, kendisinin ve tüm Avrupa'nın kaderinin değişmesine bağlı olarak, kısa bir süre için, Petersburg'u unutmak ve Doğu'da kalmak zorundadır. Rusya İstanbul'a sahip olmakla, tüm Slavların ve Slavlardan ayrı tutmadığı bütün Doğu halklarının

³⁵ Aynaroz, Yunanca Kutsal Dağ anlamına gelen "Ayin Oros" sözcüğünden türemiştir. Aynaroz, Yunanistan'ın içinde Ortodoks din adamlarının yetiştiği, dünya ile ilişkilerin kesik olduğu, içeriye hiçbir kadının giremediği özel bir bölgedir. Günümüze kadar bu özelliğini koruyan bölge, Türk idaresinde özellikle Osmanlılar döneminde tam bir özgürlük içerisinde kendi dinî hayatlarını devam ettirmişlerdir. Aynaroz'a girebilmek için Yunanistan'a girdikten sonra ikinci bir vize almak gerekmektedir. Ayrıca yaklaşık 20 manastırın bulunduğu bölgeye kadınların gir(e)memesi kadın erkek eşitliğine aykırı olduğu için pek çok kadın derneği tarafından protesto edilmiş, Yunanistan hükümeti Avrupa Birliği tarafından uyarılmış fakat bölgenin özel konumu hâlâ değiştirilememiştir. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.362; ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *БРАТЯ КARAMAZOBY*, ТОМ.2, Стр.12.

³⁶ Henri Troyat, age., s.374.

³⁷ Edward Hallett Carr, age., s.260.

³⁸ Dostoyevski, "Türk Aşıkları" başlıklı yazısında Türkleri seven ve İslamiyet'i öven pek çok Rus ilim adamı, profesör ve öğretmenini eleştirir ve bunların Rus halkından ve inancından uzak kişiler olduğunu söyler. F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.851-853.

³⁹ Petersburg Slav Yardım Cemiyeti'nin üyesi olan Danilevsky'nin "РОССИЯ И ЕВРОПА" (Rusya ve Avrupa) adlı eseri Panslavizmin ve Rus milliyetçiliğinin İncil'i olarak kabul edilir. Akdes Nimet Kurat, agm., s.263.

⁴⁰ Danilevsky'ye göre kurulacak olan Rus-Slav Birliği Adriyatik'ten Büyük Okyanus'a, Buz Denizi'nden Adalar Denizine kadar olan sahayı içine alacaktır. Akdes Nimet Kurat, agm., s.265.

özgürlüklerinin adeta bekçisi, güvencesi olacaktır. Yüzyıllarca süren Müslüman egemenliği bu topluluklar için birleştirici değil, zulmeden güç olmuştur ve bu topluluklar onun yönetimi altında kımıldamaya bile cesaret edememişlerdir, yani insan gibi yaşamamışlardır... Rusya'nın bu savaşta kesin sonuca ulaşacak güçte olduğuna Danilevsky inanmayabilir... İstanbul'u işgal etmek için bu savaş kadar uygun bir an hiçbir zaman olmamıştır (olamaz da); hele hele Avrupa'nın şimdiki ya da yakın gelecekteki politik konumu dikkate alındığında gerçekten iyi bir fırsattır.⁴¹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın da tesiriyle Dostoyevski, Hz. İsa'nın düşmanlarıyla savaşmayı kutsal bir vazife olarak görür ve İstanbul'u alma hayallerinin coşkusuyla kan dökmeyi kutsallaştırır.⁴² Slav davasını Rus davası olarak gören⁴³ ve Rusya'nın bütün Slav halkların ve Ortodoksların hamisi olduğuna inanan Dostoyevski, başkenti (Moskova) taşımamak şartıyla İstanbul'u ele geçirme zamanının geldiğini, bunun bir ütopya ya da "histeri hezeyanı" olmadığını,⁴⁴ "Hasta Adam"ın ölümüyle birlikte İstanbul'un kesinlikle İngilizlere ya da Avrupalı devletlere bırakılmaması⁴⁵ ve mutlaka Rus egemenliğinde olması gerektiğini savunur.

Avrupa'da şimdi sürdürülen diplomatik görüşmeler ve anlaşmalar ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, önümüzdeki yüzyılda da olsa İstanbul eninde sonunda bizim olacaktır! Yolumuzdan sapmadan, kararlılıkla yürümeli ve aklımızdan hiç çıkarmamalıyız.⁴⁶

Panslavistlerin ve Dostoyevski'nin İstanbul'u alma konusunda çok istekli olmalarına karşın 19. Yüzyıl Rusya'sında gerek siyasî çevrelerde gerekse aydın zümrede bu fikre karşı çıkan muhalif gruplar da vardı. Rus siyaset adamı V. N. Çiçerin de çeşitli sebeplerden dolayı bu fikre karşı çıkanlardandı ve daha 1860-1870'lerde şöyle demektedir: "... Akıllı başında olan hiçbir Rus, Türkiye'nin fethedilmesini, İstanbul'un topraklara dâhil edilmesini tabii düşünemez. Çünkü bu Rusya'nın güçlenmesi değil, zayıflaması olurdu. Ağırlık noktası (merkezi) güneye kayardı ve Rusya, Rusya olmaktan çıkmış olurdu."⁴⁷

Slav Yardım Cemiyeti'nin temsilcilerinden olan Dostoyevski,⁴⁸ *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Slav birliğini savunan ve Panslavist heyecanı tetikleyen pek çok makale kaleme alır. Rusya'nın "Şark Meselesi"ne ilgisiz kal(a)mayacağını ve Doğu Hristiyanlarının ve Slav halkların hamisi ve "öz anası" olduğunu söyler.⁴⁹ Rus Çarı'nı Osmanlı Sultanı'na karşı savaşa kışkırtır. Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarını destekler, ayaklanmalar sırasında ölen Sırp ve Bulgar askerlerin sayısını çok abartılı bir şekilde okuyucularına duyurur.⁵⁰ Avrupa devletlerinin Türk ordusunu silah, mühendis ve para bakımından desteklediğini ve Rusya'ya karşı kışkırttığını söyler.⁵¹ Sırbistan ve Karadağ ayaklanmaları sırasında da yabancı subayların Türk ordusunda görev yaptığını ve İngiliz donanmasının Türklere yardım için İstanbul açıklarında beklediğini iddia eder.⁵² Türklere yardım eden Rusya Müslümanlarını özellikle de Tatarları vatan haini ilan eder⁵³ ve Rus toprağında her hangi bir haklarının olmadığını savunur.

⁴¹ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.1029-1034.

⁴² Henri Troyat; Dostoyevski'nin, İstanbul'un fethiyle, Beyaz Çar'la ve Rus halkının dinî görevleri ile ilgili parçalarını okurken insanın gülesi geldiğini söyler. Rusya'da gelişmeye başlayan Panslavist hareket için "devrim, bu yeni hacıların, maddeciliğin havarilerine dönüştüğü çarçabuk. Bu tinsel fatihlerin özel emelleri, mistik atılışları, heyecanları birkaç ay içinde dağılıverdiler." der. Henri Troyat, age., s.377, 379.

⁴³ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.542.

⁴⁴ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.718-720.

⁴⁵ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.726-727.

⁴⁶ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.730.

⁴⁷ Svetlana Oreshkova, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihî Sonuçlar", *Osmanlı*, C 1, Ankara 1999, s.559-560.

⁴⁸ Slav Yardım Cemiyeti; Güney Slavlarına yardım etmek, eğitim ihtiyaçlarını karşılamak, okullarını ve kiliseleri tamir etmek ve Slav gençlerini Rusya'da okutarak Panslavist duygularla yetiştirmelerini temin etmek maksadıyla 1857 yılında Moskova'da aşırı Rus milliyetçileri tarafından kurulmuştur. Edward Hallett Carr, age., s.290. Akdes Nimet Kurat, agm., s.256.

⁴⁹ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.725-726.

⁵⁰ Dostoyevski, 60.000 sivil Bulgar'ın öldürüldüğünü söyler ki bu, gerçek rakamların en az 20 kat abartılması demektir. Gerçekte ayaklanmalar sırasında 3000 Bulgar, 500 de Türk ölmüştür. F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.405.

⁵¹ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.957, 974.

⁵² F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.414.

⁵³ Bazı Rus yazarların "dindaşlarımız olduğu için Slavlara sempati gösterirken, ya peki Türkler yararına bağış toplamaya kalkışacak ya da Türk ordusuna katılmak isteyecek Rusya Müslümanlarına ne diyeceğiz? Kafkasya'nın bazı bölgelerinde meydana gelen olaylar endişe vericidir" sözleri üzerine Dostoyevski, Rus devletinin onları vatan haini ilan etmesi gerektiğini söyler. F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.507-508.

Rus toprağı Rus’a aittir, sadece Rus’a ve burası Rus yurdudur ve zerre kadar Tatarlara ait toprak parçası yoktur içinde. Tatarlar Rus yurdunun eski zalimleri, bu toprağın yabancıları, istilacılarıdır.⁵⁴

Dostoyevski, Türklerin ve Müslümanların aksine Rusların dinî ve hûmaniter bir hoşgörüye sahip olduğunu, bunun için Tatarları sindirdikten sonra bile onlara zulüm ve baskı yapmadıklarını, topraklarından sürmediklerini ve hiçbir Avrupa devletinde görülmeyecek şekilde yerli halktan daha fazla imtiyazlar verdiklerini söyler.⁵⁵ Türklerin İstanbul ve Anadolu’dan çıkarılıp Asya steplerine sürülmesini, halifelüğün kaba kuvvetle ve siyasal olarak değil de akıllıca hareket edilerek ortadan kaldırılmasını, Ortodoks Hristiyan inancının İstanbul’da yayılmasını, İstanbul’u ele geçirdikten sonra Türklerin ve Müslümanların silah taşımalarının yasaklanmasını ve Ayasofya’nın patrik tarafından kutsanıp kiliseye çevrilmesini teklif eder.⁵⁶

Dostoyevski; Türkleri fanatik, barbar, zalim ve gaddar olarak görürken İslamiyet’i “vahşet dini”, Osmanlı Devleti’ni de “hasta adam” olarak niteler. Türklerin Slav halklara çeşitli işkenceler yaptıklarını, esirlerin kulaklarını ve çeşitli organlarını kestiklerini, kadınların ırzına geçtiklerini ve hançerle delik deşik ettiklerini, erkeklerin derilerini yüzdüklerini, küçük çocukların bir kısmını bacaklarından ikiye ayırdıklarını,⁵⁷ bir kısmını da süngülediklerini, gözlerini oyup kazığa oturttuklarını⁵⁸ ve annelerinin gözleri önünde çocukların hatta kundaktaki bebeklerin parmaklarını keserek acı çektire çektire öldürdüklerini söyler.⁵⁹ Rusların ise Avrupa halklarından bile daha medeni olduklarını, Türkleri yendikleri zaman onlara aynı şekilde karşılık vermediklerini, hatta Rus askerlerin tayınlarını Türk esirlerle paylaştıklarını söyler. Dahası Bulgarlar, kasabalarını terk eden Türklerin mülklerine ne yapılacağını sorduklarında Rus başkomutanı “Mallar mülkler toplanacak ve bir köşede muhafaza altına alınacaktır. Tarlalar ekilecek, toplanan ürün, emeğin karşılığı üçte birlik bölümü alındıktan sonra Türkler dönene kadar depolanacak, onlara teslim edilecektir” cevabını vermiştir.⁶⁰

Dostoyevski’nin hayatının sonlarında özellikle *Bir Yazarın Günlüğü*’nde yazdığı ve savunduğu fikirler pek çok Rus ve Avrupalı ilim adamı tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştirmen Rozanov, “Kutsal Rus insanı” mitini yaygınlaştıran ve Panslavist heyecanın bayraktarlığını yapan Dostoyevski için “bütün edebiyatımızda, ülküleri, günün gerçeklerinden böyle bütünüyle kopuk başka yazar yoktur” der.⁶¹ Stefan Zweig, Dostoyevski’nin bir Orta Çağ rahibi kadar bağnaz ve dünyayı Rus emperyalizminin boyunduruğu altına sokacak kadar Panslavist bir milliyetçi olduğunu söyler.

“Karşımızda bir politikacı, bağnaz bir adam vardır artık: Bir Orta Çağ rahibi kadar acımasız ve bağnaz bir adam, Bizans haçını fildişi bir asa gibi tutmaktadır elinde. Doktrinini vaaz verir gibi sakın bir şekilde değil, hezeyan halleri mistik bir çılgınlık buhranı, şeytanî öfke nöbetleri içerisinde açıklamaktadır; itirazları topuz darbeleriyle yerle bir etmektedir; humma nöbetleri içerisinde titreyerek, kibirli bir şekilde ve şiddetli bir kinle çıkmaktadır dünyanın karşısına... Öfkeli bir put-kıran gibi Avrupa uygarlığının bütün tapınaklarına saldırmaktadır... Moskofça hoşgörüsüzlüğü bir hezeyan nöbetine dönüşmektedir... Yalnızca Rusların fikrinin doğru, büyük ve haklı olduğuna inanmaktadır. Bir Amok gibi koşmakta, kendisine karşı koyan herkesin göğsüne hançerini saplamaktadır... Ve her türlü tartışma sonunda ırk meselesine gelip dayanmaktadır. ‘Biz Ruslar her şeyi anlarız; dar kafalı olan biz değil sizsiniz’ diye haykırıyor. Ona göre yalnız Rusya’da her şey iyidir... Tanrısı ile başı dönmüş olan bu Orta Çağ rahibi tartışmaya gelememektedir. Kahrolsun akıl! Rusya körü körüne bağlanılacak bir dogma’dır. ‘Rusya akılla değil, inançla anlaşılır.’ Onun önünde diz çökmeyen herkes düşmandır, antéchrist’tir.⁶² Ona karşı haçlı seferi açalım! Ve o,

⁵⁴ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.510.

⁵⁵ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.511.

⁵⁶ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.500-502.

⁵⁷ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.920-924.

⁵⁸ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.856-857.

⁵⁹ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, s.515.

⁶⁰ F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, s.923-925.

⁶¹ Edward Hallett Carr, age., s.255.

⁶² Antéchrist: Apocalypse’e göre (İncil’in son bölümü) göre, kıyamet gününden az önce gelip İsa’nın kine karşı olan bir din kurmağa çalışacak sahtekâr ve yalancı kurtarıcı (Deccal). Stefan Zweig, *Dünya Fikir Mimarları Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1989, C. II, s.201.

Dostoyevski, savaş borusunu çalmaktadır. Avusturya'nın ezilmesini; İstanbul'daki Ayasofya'nın üzerinden hilalin koparılıp çıkarılmasını; Almanya'ya haddinin bildirilmesini; İngiltere'nin yenilgiye uğratılmasını istemektedir. Papaz kıyafetinin altında, çılgınca bir kibirten ileri gelen bir emperyalizm gizlidir... 'Her şeyden önce, herkes Rus olmalıdır.' Yeni dünya ancak o zaman başlayacaktır. Rusya, Tanrıyı kendi içinde taşıyan bir millettir; insanlığa son sözünü söyleyebilmek için bütün dünyayı kılıçla fethetmesi gerekecektir... Rus dehası, ona göre, her şeyi anlama, her türlü karışıklığı çözebilme yeteneğini ifade etmektedir. Her şeyi anladıkları içindir ki Ruslar son derece hoşgörülü insanlardır... Üçüncü Saltanattan, dünyayı kaplayacak olan panslavizmden söz ettiği zaman Dostoyevski'nin sesi titriyordu... Taşkın mizaçlı bir insanda mantık aramak, ona bir dogma'nın dayandığı temeli sormak boşunadır. Dostoyevski'nin edebî ve politik eserlerinde olduğu kadar Mesih'le ilgili yazılarında da fikirler sanki 'sarabande' dansı yaparmış gibi yer değiştirirler. Rusya bazen İsa'dır, bazen Tanrıdır, bazen Büyük Petro'nun imparatorluğudur; aynı zamanda yeni Roma'dır, maddî ve manevî güçlerin birliğidir, imparatorluk tacı ile papalık tacının birleşmesidir, başkenti ise bazen Moskova, bazen İstanbul, bazen yeni Kudüs'tür. En insanî ve en alçakgönüllü idealler, zaman zaman yerini, güçlü olmak için duyulan susuzluğa ve panslavist bir fethetme idealine terk etmektedir... Dünyanın kurtuluşunun Rusya'nın elinde olduğunu, insanların ancak Rusya sayesinde kurtulabileceğini haykırmaktadır...⁶³

Eserlerinde Türkler hakkında gerçekdışı ve abartılı birçok şey söylemesine rağmen Dostoyevski, Türk edebiyatında her zaman dünya edebiyatının önemli bir yazarı olarak görülmüş ve takdir edilmiştir. Batıda özellikle Avrupa'da Dostoyevski aleyhinde yazılan yazıların onda biri, Türk edebiyatında yoktur. İngiliz, Fransız ve Alman akademisyen ve yazarlar Dostoyevski'nin politik ve dinî fikirlerini yazarın ölümünün hemen ardından çok şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Fakat Türk edebiyatında ve basınında *Genç Kalemler*'deki bir makalenin dışında onun hakkında olumsuz ciddi hiçbir yazı çıkmamıştır. 1910-1912 yıllarında Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler*'in sayılarının birinde 'Kaya Alp' imzalı bir yazıda Dostoyevski'nin Türk düşmanı olmasından bahsedilir. Yazar, "Edebî hayatıyla siyasî hayatını karıştırdığı günden itibaren Dostoyevski, bütün gündelikçi muharrirler gibi siyasiyatın ihtiraslı cereyanlarına kapılmış ve nezih edebî simasını kaybetmiştir. Dostoyevski, Ruslar için, fakat bir kısım Ruslar için sevilir; hürmet olunabilir; fakat biz Türkler için nefrete yakın bir hisle düşünölmelidir; çünkü dehşetli bir Slavcı, bir Türk düşmanıdır. Ve ben burada onu edebî şahsiyetiyle değil, siyasî Türk düşmanlığı sıfatıyla karilerime tanıtacağım."⁶⁴ der. Türk aydını genel olarak Dostoyevski'nin Türk, İslam hatta Avrupa karşıtı olmasıyla onun romancılığını ve dünya edebiyatındaki yerini ayrı olarak değerlendirmiştir.

Sonuç

Dünya edebiyatında Dostoyevski kadar hayatı ve eseri arasında paralellik bulunan ikinci bir yazar göstermek oldukça zordur. Dostoyevski'nin bütün eserleri şahsî hayat tecrübesiyle birlikte devrinin sosyal ve politik olaylarının tesirinde kaleme alınmıştır. Dostoyevski'nin hayatı incelendiğinde onun inançsızlıktan inanca, çar ve devlet düşmanlığından çar hayranlığına ve milliyetçiliğe hatta Panslavizme kaydığı görülür. Özellikle hayatının son yılları, dinini ki bu Ortodoksluktur ve milliyetini yeniden keşfettiği yıllardır.⁶⁵ Eserlerinde Avrupa'ya, Türklere ve İslamiyet'e bakışı oldukça olumsuzdur. Taşkın mizaçlı, asabî, sara hastası, karışıklıkları bünyesinde barındıran, çabuk değişebilen kişiliği ve kavgacılığı onun bazı hadiseler karşısında objektif ve realist kalmasını engellemiştir. Dostoyevski üzerine araştırma yapmış pek çok kişi gibi Stephan Zweig, Edward Halett Carr ve Henri Troyat da yazarın hayatının özellikle son yıllarındaki bazı fikirlerinin kabul edilemeyecek kadar absürt olduğunu fakat bunun Dostoyevski'nin yazarlığına engel olmadığını söylerler. Dostoyevski insan tabiatını anlatmada ne kadar realistse, devrin sosyal ve politik olaylarını değerlendirirken de o kadar romantiktir. Bu yüzden onu başarılı bir yazar fakat başarısız bir politikacı olarak nitelendirmek gerekir.

⁶³ Stefan Zweig, age., s.200-204.

⁶⁴ Kaya Alp, "Türk Düşmanlarından: Dostoyevski", *Genç Kalemler*, Selanik 19 Şubat 1327. (İsmail Parlatır & Nurullah Çetin, *Genç Kalemler Dergisi*, TDK Yay., Ankara 1999, s.426)

⁶⁵ Dostoyevski'nin halkçı, çar taraftarı ve Ortodoks bir yazar olması Rusya'yı Rusya yapan üç temel özellikle bağdaşır. Самодержавие (Mutlakiyet rejimi, çarlık), православие (Ortodoksluk), народность (Millet)

KAYNAKÇA

- ALP Kaya, "Türk Düşmanlarından: Dostoyevski", **Genç Kalemler**, Selanik 19 Şubat 1327.
- ARMAOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara 1997.
- AYDIN Mithat, **Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yay., 1. Baskı, İstanbul 2005.
- AYDIN Mithat, 19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya, <http://www.egitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale>
- BENGİ Acar Burak, "Türkçe Güvenilmemesi Gereken Bir Dildir", 01.12.2005, www.medyatava.net
- CARR Edward Hallett, **Dostoyevski**, (çev.: Ayhan Gerçekler), İletişim Yay., 5.Baskı, İstanbul 2002.
- DOSTOYEVSKY Fyodor Mihayloviç, **Bir Yazarın Günlüğü**, (çev.: Kayhan Yükseler), YKY, 1. Baskı, C. I-II, İstanbul 2005.
- DOSTOYEVSKİ **Karamazov Kardeşler**, (çev.: Ergin Altay), İletişim Yay., 11. Baskı, İstanbul 2007.
- ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М., *БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ*, СОВРЕМЕННОСТЬ, 1981, 2 ТОМА. Стр.367+541
- DOSTOYEVSKİ **Ölü Bir Evden Hatıralar**, (çev.: Ergin Altay), İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2009.
- DÜZ Orhan, **Dostoyevski Hayatı, Eserleri Üzerine Makaleler ve Aforizmalar**, Kaknüs Yay., 1. Basım, İstanbul Aralık 2001.
- KOCHAN Lionel & KEEP John, **The Making of Modern Russia**, Penguin Books, Third Edition, England 1997.
- KURAT Akdes Nimet, "Panslavizm", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XI, S.2, 3, 4, Haziran – Eylül - Aralık 1953, s.241-278.
- MILLER René Fülöp, "Psikanaliz Öncüsü Dostoyevski", (çev.: İhsan Akay), **Varlık**, 1 Ekim 1955, sayı:423, s.22.
- ORESHKOVA Svetlana, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihî Sonuçlar", **Osmanlı**, C. 1, Ankara 1999, 556-560 s.
- PARLATIR İsmail & ÇETİN, Nurullah, **Genç Kalemler Dergisi**, TDK Yay., Ankara 1999.
- SEDES Em. General Halil, **1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar**, Çituri Biraderler Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1946.
- ŞÇERBININ V. G., **Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, 4. Baskı, Moskova Yaşayan Dil, 2006. в. г. ш, *большой русско-турецкий словарь*, 4-е издание, москва живой язык 2006, 679Стр.
- TOLSTOY, **Hz. Muhammed**, Karakutu Yay., (Azerice çev.: Telman Hürşidoğlu Aliyev & Vakıf Tehmezoğlu Halilov), (Türkçe çev.: Arif Arslan), 5. Baskı, İstanbul 2005.
- TROYAT Henri, **Dostoyevski**, (çev.: Leyla Gürsel), İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004.
- YAYER Halil, **Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları**, Tecelli Basımevi, İstanbul 1938.
- ZWEIG Stefan, **Dünya Fikir Mimarları Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1989.